

Інститут українознавства ім.І. Крип'якевича
Національної академії наук України
(Матеріали для довідників про Відділення НАН України)

Інститут українознавства ім.І. Крип'якевича Національної академії наук України є єдиною в Україні, поза Києвом, академічною науково-дослідною установою міждисциплінарного гуманітарного спрямування. Його структура сприяє реалізації інтердисциплінарних досліджень, передбачає залучення представників різних наук для вирішення актуальних соціогуманітарних проблем, насамперед історії та культури України в загальноєвропейському і світовому контекстах.

Інститут як об'єднана наукова установа під назвою Інституту суспільних наук Академії наук УРСР створено згідно з Постановами Ради міністрів СРСР № 457 від 21.02.1951 р., Ради міністрів УРСР № 561 від 23.03.1951 р., Президії АН УРСР від 30.03.1951 р., протокол № 12, § 204 р. на базі львівських відділів київських інститутів економіки, історії, археології, літератури і мовознавства АН УРСР, що були сформовані 1940 р. на основі секцій та комісій Наукового товариства ім. Шевченка. Названі академічні відділи, поряд з відділом фольклору та етнографії, Державним етнографічним музеєм та філіалом Наукової бібліотеки АН УРСР були організовані після ліквідації радянською владою НТШ, яке на той час мало значний доробок українознавчих досліджень і підготовки національних наукових кадрів. Першим директором Інституту був економіст, пізніше академік АН УРСР О. Нестеренко. Його фундаторами стали дійсні члени НТШ, в тому числі І. Крип'якевич (директор Інституту в 1953–1962 рр.), М. Возняк (перший завідувач відділу української літератури), І.Свенціцький (перший завідувач відділу мовознавства). Поряд з ними працювали такі відомі науковці, як М. Смішко, В. Огоновський, С. Білецький, І. Карпинець, О. Терлецький, М. Деркач, О. Мороз, С. Щурат, Л. Гумецька, Д. Бандрівський, І. Керницький, М. Герасименко, Г. Ковальчак, О. Ратич, Г. Нудьга, М. Гембарович, О.Черниш, Я. Закревська, Л. Полюга, М. Худаш, Л. Крушельницька, Ю. Сливка, Ю. Захарук, В. Ауліх, В. Баран, І. Свешніков, О. Карпенко, В. Грабовецький та ін. Працівники Інституту зазнавали утисків і переслідувань з боку партійних і державних органів УРСР в рамках кампаній “боротьби з буржуазним націоналізмом”, “західними впливами” тощо. У 60 – 70-ті роки з Інституту були звільнені під різними приводами відомі мовознавці У. Єдлінська, Л.Коць-Григорчук, літературознавці М. Вальо, Р. Кирчів, історик Я. Дашкевич, зазнали тиску і змушені були піти на пенсію або змінити роботу Г. Нудьга, С. Щурат, Л. Сенік та ін. Водночас керівні інстанції вживали заходів для “зміцнення кадрів” з числа партійних керівників, спрямування досліджень на пропаганду марксизму-ленінізму, обґрунтування “закономірності” радянської влади й соціалістичного устрою. З вересня 1963 р. до квітня 1969 р. Інститут входив до складу Львівського державного університету ім. І. Франка. Однак і в той період науковці Інституту підготували і опублікували низку цінних досліджень з археології,

історії, фольклору та етнографії, мовознавства та літературознавства, в яких простежувався драматичний шлях розвитку суспільства і культури західноукраїнських земель від давнини до новітнього часу. Після академіка АН УРСР І. Крип'якевича Інститут очолювали філософ М.Олексюк (1964–1973), історик В.Чугайов (1973–1981), економіст М. Брик (1981–1988), історик Ф.Стеблій (в.о., 1988–1989). Впродовж 1989–2010 рр. директором Інституту був знаний історик і культуролог, академік НАН України Я. Ісаєвич. 7.07. 2010 р. в.о. директора Інституту призначено заступника директора з наукової роботи, доктора історичних наук, професора М.Р. Литвина.

Співробітники Інституту назагал з ентузіазмом сприйняли демократичні процеси в СРСР і відновлення незалежності України, брали безпосередню участь у відродженні національної культури і науки, демократизації суспільно-політичного життя. Народними депутатами рад різних рівнів і скликань були Є. Гринів, М. Драк, Є. Жеребецький, М. Косів, В. Парубій, Б.Ярошинський та ін. У відбудові НТШ взяли участь О. Купчинський, М. Ільницький, У. Єдлінська, Ю. Ясіновський, Я. Грицак, М. Литвин. Відбулися докорінні методологічні й тематичні зміни в спрямуванні наукових досліджень Інституту. За побажанням колективу і за підтримки Відділення історії, філософії та права Президія НАН України постановою № 6 від 20 січня 1993 р. уточнила профіль Інституту і змінила його назву на Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України.

Станом на 2011 р. до складу Інституту входять:

- Відділ археології (завідувач доктор історичних наук О. Ситник) з Сектором “Археологічний музей” (завідувач кандидат історичних наук Н. Булик);
- Відділ історії середніх віків (завідувач доктор історичних наук В. Александрович);
- Відділ нової історії України (завідувач кандидат історичних наук Ф. Стеблій);
- Відділ новітньої історії (завідувач доктор історичних наук І. Патер) з Сектором дослідження історії українського національного руху (керівник кандидат історичних наук О. Стасюк);
- Відділ української мови (завідувач кандидат філологічних наук Н. Хобзей);
- Відділ української літератури (завідувач доктор філологічних наук Я. Мельник);
- Центр дослідження українсько-польських відносин (керівник доктор історичних наук М. Литвин) з Сектором наукових та інформативних видань (керівник кандидат історичних наук О. Піх).

Основні напрями наукових досліджень Інституту на сучасному етапі:

- вивчення історико-культурної спадщини як чинника формування етнічної та національної самосвідомості, дослідження під цим кутом зору літературного процесу, розвитку суспільно-політичної та філософської думки;

- дослідження історії суспільно-політичного та національно-визвольного руху в західних землях України в контексті загальноукраїнських та європейських соціально-економічних, політичних, культурних та етноконфесійних процесів;
- роль історичної спадщини у формуванні сучасних культурних і політичних пріоритетів України і Польщі;
- опис і аналіз історичної та діалектної лексики, залучення лексикографічних студій для вирішення історичних і культурологічних проблем;
- комплексне археологічне дослідження матеріальної і духовної культури давнього населення Прикарпаття і Волині.

В Інституті створено важливу в науковому плані інформаційну базу для проведення гуманітарних досліджень, яка включає бібліотеку (понад 36 тис. книжок наукової літератури і періодики) та архів (понад 4 тис. справ), каталоги до “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” (800 тис. одиниць), “Історичного словника української мови” (60 тис. одиниць), “Словника староукраїнської мови” (11 тис. одиниць), “Словника гуцульських говірок” (50 тис. одиниць), діалектологічну фонотеку (250 касет записів), записи до “Атласу української мови” (123 одиниці), картотеку лексики XI–XIX ст. Є. Тимченка, історико-бібліографічні картотеки І. Крип’якевича, М. Кордуби та Я. Ісаєвича, кінофотофонотека документів з новітньої історії України. Понад 3000 пам’яток матеріальної культури Прикарпаття і Волині від доби палеоліту до середньовіччя представлено в Археологічному музеї, фондові збірки якого нараховують більше 350 тис. артефактів.

Результати наукової роботи співробітників Інституту постійно публікуються в десяти періодичних виданнях, численних збірниках документів, монографіях, наукових статтях, нарисах та рецензіях, науково-популярних працях. Серед основних наукових фундаментальних результатів Інституту виокремимо такі:

- археологічні відкриття на Прикарпатті і Волині, серед яких найдавніші у світі житла доби палеоліту на стоянці Молодове над Дністром, єдина у Східній Європі склоробна майстерня римського часу біля с. Комарів, унікальне слов’янське городище поблизу с. Зимне на Волині, княжі міста Галич, Львів, Звенигород, Володимир, Белз та ін., які значно розширили і поглибили знання про населення і культуру цього регіону України від найдавніших часів до середньовіччя;
- спільні дослідження археологів, істориків, філологів, мистецтвознавців про історію і культуру Галицько-Волинського князівства, його роль в розвитку українських земель в добу середньовіччя в загальноукраїнському та європейському контекстах; підсумком міждисциплінарних досліджень стали синтетичні праці “Історія української культури” (т. 2, 2001), “Історія України” (чотири видання, 1996, 2000, 2002, 2003), “Історія Львова” у 3-х томах (2006-2007) та ряд ін.;

- узагальнення зусиллями істориків, філологів і філософів процесів національного відродження на західноукраїнських землях в ХІХ і ХХ ст., формування національної ідеології та організаційно-політичних підстав українського національного руху, його різних політичних течій, а також взаємин з європейськими суспільно-політичними угрупованнями і рухами у змаганнях за реалізацію національних програм, формування підстав української державності, зокрема Західно-Української Народної Республіки;
- збір і публікація документальних видань, які розкривають, з одного боку, діяльність радикальної течії національного руху (ОУН і УПА) і антитоталітарного опору української інтелігенції, а з другого – висвітлюють установа і функціонування радянського комуністичного режиму (багатотомні збірники документів “Культурне життя в Україні”, “Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х років”, “Україна ХХ століття. Енциклопедія боротьби і репресій” тощо);
- дослідження історичної й діалектної лексики української мови, які представлені в багатотомному виданні “Словника української мови ХVІ – першої половини ХVІІ ст.” (вийшло 15 випусків), тритомному “Атласі української мови”, відзначеному Державною премією України в галузі науки і техніки 2006 р.;
- студії літературознавців про українське письменство різних періодів (ранньосередньовічного, барокового, романтичного, реалістичного та модерністського дискурсів) у загальноєвропейському контексті.

В Інституті сформувалися і діють авторитетні наукові школи:

- історії України з особливим наголосом на вивченні минулого західноукраїнських земель в контексті загальноукраїнського історичного процесу, заснована академіком І. Крип'якевичем; підготовлено низку спеціалістів, які у своїх дослідженнях і документальних публікаціях висвітлили важливі питання суспільно-політичного, соціально-економічного і культурного розвитку західного регіону України від середньовіччя до новітнього часу;
- культурології, заснована академіком НАН України Я. Ісаєвичем; її здобутками є підготовка низки висококваліфікованих фахівців з історії української та світової культури, публікація монографій і статей, які висвітлюють основні ракурси розвитку духовної культури українського народу в період середньовіччя та ранній модерний час;
- історичної лексикографії, біля витоків якої стояла професор Л. Гумецька; здійснено фундаментальні дослідження з історії української мови, втілені у монографіях, словниках і атласах;
- українського літературознавства, заснована академіками К. Студинським, С. Щуратом, М. Возняком і продовжена членом-кореспондентом НАН України М. Ільницьким; до здобутків школи треба віднести когорту відомих учених, які опублікували численні

дослідження з історії українського літературного процесу, створили окремий напрям студій – франкознавство.

Інститут виступав організатором і співорганізатором багатьох міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій, симпозіумів та семінарів, зокрема Міжнародний симпозіум “Іван Франко та світова культура”, проведений у вересні 1986 р. під егідою ЮНЕСКО, Другий міжнародний конгрес українців у Львові 1993 р., міжнародні наукові конференції “Традиції античної культури в Центральній та Східній Європі” (1995), “Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції “Вісла” (1997), “Революції 1848-1849 років у Центрально-Східній Європі та Україна” (1998), “Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. До 1100-річчя княжого Галича” (1998), “Західно-Українська Народна Республіка: до 80-річчя утворення” (1998), “Депортації 1944–1951 років (до 60-річчя акції “Вісла”)” (2007), “Осмилення спадщини Давньої Русі: Галицько-Волинське князівство в історіографії” (2007), “Галичина: простір, мови, люди”(2008), “Українсько-польсько-білоруське сусідство XX століття”(2008), “Друга Світова війна крізь призму подолання стереотипів”(2009), “Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX ст.”(2010), “Ювілейна академія до 125-річчя від дня народження видатного українського історика І.П. Крип'якевича ”, “Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича та його попередники ”, Наукові читання імені академіка Я.Д. Ісаєвича (2011) та ін. З 2004 р. щорічно проводяться міжнародні наукові конференції “Археологія заходу України”.

В Інституті здійснюється підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації через аспірантуру зі спеціальностей “історія України”, “археологія”, “українська мова” та “українська література”. Щорічно навчається до 10 аспірантів, з 2010 р. відкрита докторантура. Більшість випускників аспірантури успішно захищають дисертації й працюють в Інституті або у ВНЗ та інших наукових установах. За 2001-2010 рр. співробітники Інституту захистили 25 кандидатських та 6 докторських дисертацій.

З 1994 р. в Інституті діє Спеціалізована вчена рада із захисту дисертацій за спеціальностями “історія України”, “всесвітня історія” та “етнологія”. За останніх десять років науковцями з різних регіонів України захищено 25 докторських та 88 кандидатських дисертацій.

Станом на 2011 р. в Інституті працює 70 наукових працівників, в тому числі 13 докторів наук і 40 кандидатів наук, серед яких один член-кореспондент НАН України. (У 1951 р. працювало 47 наукових співробітників, в тому числі 6 докторів наук і 12 кандидатів наук; 1971 р. – 61 науковий співробітник, 7 докторів і 27 кандидатів наук; 1991 р. – 84 наукових співробітники, 10 докторів і 30 кандидатів наук; 2001 р. – 71 науковий співробітник, 13 докторів і 35 кандидатів наук).

Наукові співробітники Інституту неодноразово відзначалися високими державними і академічними нагородами та почесними званнями. Державної премії в галузі науки і техніки України були удостоєні Я. Закревська і

Л. Коць-Григорович за працю над “Атласом української мови”. Премію НАН України ім. І. Франка присуджено колективу авторів “Словника староукраїнської мови XIV-XVст”(1981), ім. М. Грушевського М. Литвіну (2001) і Л. Войтовичу (2003). Почесне звання “Заслуженого діяча науки і техніки України” присвоєно Я. Ісаєвичу, М. Литвіну, І. Патеру, а “Заслуженого працівника культури України” – В. Гориню і Ф. Стеблію. Орденом Ярослава Мудрого V ступеня нагороджено Я. Ісаєвича, орденом “За заслуги” III ступеня – Ф. Стеблія і К. Наumenка, орденом Княгині Ольги III ступеня – У. Єдлінську.

Провідні вчені залучаються до викладання в університетах, роботи в державних екзаменаційних комісіях, спеціалізованих учених радах, а викладачі ВНЗ регулярно проходять наукові стажування в Інституті. Спільно з університетами проводяться численні наукові конференції та семінари. Окремі наукові співробітники очолюють кафедри у ВНЗ (М. Ільницький, Л. Войтович, Ю. Ясіновський, Л. Зашкільняк). Студенти постійно проходять виробничу і передипломну практику у відділах Інституту, залучаються до роботи в археологічних експедиціях.

Наукова продукція Інституту дуже розлога і різноманітна, торкається основних напрямів наукових студій. Серед серійних наукових видань треба назвати збірники “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність” (20 випусків), “Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. Науково-інформаційний бюлетень” (10 річників), “Історичні та культурологічні студії” (4 випуски), “Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині” (14 випусків), “Діалектологічні студії” (9 випусків), “Парадигма” (4 випуски), “Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість” (3 випуски), “Український визвольний рух” (15 випусків), “Шашкевичіана” (7 випусків), “Княжа доба: історія і культура” (4 випуски), “Українська історична та діалектна лексика”(5 випусків). Виходять книжкові серії: “Археологічні джерела Львівщини”, “Бібліотека Шашкевичіани”, “Діалектологічна скриня”, “Історики України”, “Усна історія України ХХ ст.”

Тільки за 2001–2010 рр. співробітники Інституту опублікували 81 монографію, 77 наукових збірників, 21 збірник документів, 27 словників, 31 довідкове та науково-популярне видання, 52 брошури, майже 3300 статей, в т.ч. 250 статей у закордонних виданнях. Серед синтетичних видань і монографій останніх років слід згадати 3-томну “Історію Львова” (2006-2007), комплексне археологічне дослідження “Environment and Man at the Carpathian Foreland in the Upper Dnister Catchment from Neolithic to early mediaeval Period” (2006), колективні монографії “Українська Повстанська Армія. Історія нескорених” (2007), “Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні”(2009), “Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Уряди. Постаті”(2009), “Реймське Євангеліє Анни Ярославівни”(2010), індивідуальні праці Я. Ісаєвича “Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми”(2002), “Voluntary Brotherhood: Confraternities of Laymen in Early Modern Ukraine” (Edmonton, Toronto, 2006),

М. Ільницького “У фокусі віддзеркалень: Статті. Портрети. Спогади” (2005), “На перехрестях віку”. У трьох книгах (2008-2009), Я. Мельник “Іван Франко й biblia ароссупа” (2006), Л. Войтовича “Княжа доба на Русі: портрети еліти” (2006), “Формування кримськотатарського народу: вступ до етногенезу” (2009), О. Горбача “Арго в Україні” (2006), А. Заярнюка “Ідіоми емансипації: “визвольні” проекти і галицьке село у середині XIX ст.” (2007), М. Литвина і К. Науменко “Збройні сили України першої половини XX ст. Генерали і адмірали” (2007), А. Портнова “Наука у вигнанні: наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919-1939)” (2008), Т. Гаврилів “Identitäten in der österreichischen Literatur des XX. Jahrhunderts” (2008), В. Александровича “Покров Богородиці. Українська середньовічна іконографія” (2010), О. Рудої “Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття” (2010), двомовні (українсько-польські) колективні монографії “Леон Козловський” (2010) та Я. Махніка, Д. Павліва, В. Петегірича “Стародавні кургани у селі Гаї Нижні біля Дрогобича” (2011).

Археографічна діяльність Інституту реалізована в ряді серійних документальних видань, серед яких “Документи російських архівів з історії України. Т.1. Документи до історії запорозького козацтва 1613-1620 рр.” (1998), “Культурне життя в Україні: Західні землі”, т. 1-3 (1995-2006), “Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х років. Документи, матеріали, спогади”, т. 1-3 (1996-2002), “Я винен тим, що українець”: інтерв'ю Юрія Зайцева з Олексою Різниківим. Документи” (2007), “Русалка Дністрова”. Науково-критичне видання”. Книги 1-2. (2008), “Федун Петро-“Полтава”. Концепція Самостійної України” (2008) та ін. Працівники Інституту регулярно видають низку цінних словників, зокрема “Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.” (15 випусків, 1994-2010), Д. Гринчишин “Словник-довідник з культури української мови” (2006), Л. Полюга “Повний словник антонімів української мови” (2006), “Словник українських синонімів і антонімів” (2007), “Словник українських морфем” (2009), тощо, а також багато науково-довідкових видань. Мовлення мешканців Львова першої половини XX ст. зафіксовано у популярній серед читачів книзі Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремської, Г. Дидик-Меуш “Лексикон Львівський: поважно і на жарт” (2009). Історико-краєзнавчі студії презентують збірники “Львівщина”, “Перемишль і Перемишська земля протягом віків”, “Жовківщина”, “Рогатинська земля: історія і сучасність”, “Миколаївщина”, “Ярославщина” та ін.

Інститут співпрацює з науковими установами Польщі, Росії, Австрії, Чехії, Словаччини, США, Канади та інших країн. Учені Інституту неодноразово виїжджали на стажування до наукових центрів ряду країн, а також приймали у себе іноземних учених. Особливо плідне співробітництво склалося з науковими осередками Польщі, яке проявляється в організації спільних археологічних експедицій, проведенні наукових форумів різного рівня, спільних публікаціях тощо. За підписаною угодою про наукову співпрацю з Інститутом польської мови ПАН у Кракові проводяться спільні дослідження

з теми “Загальнокарпатський діалектологічний атлас”; історики, археологи і філологи налагодили конкретну співпрацю з вченими Варшавського, Жешівського, Ягеллонського університетів, Польською Академією Знань, Інститутом Центрально-Східної Європи в Любліні, Південно-Східним Науковим Інститутом в Перемишлі в рамках спільних наукових проєктів. З вченими університетів і академічних установ Росії співробітники Інституту співпрацюють в дослідженні періоду Київської Русі і вивченні славістичної тематики. Особливої уваги заслуговує співпраця Інституту з Фондом катедр українознавства у США, Українським науковим інститутом Гарвардського університету у США і Канадським інститутом українських студій, зокрема у роботі над історичним словником української мови, виданні документів українського суспільно-політичного руху у ХХ ст. Академік Я.Д. Ісаєвич як голова Українського національного комітету істориків (УНКІ) представляв українську історичну науку на Міжнародних конгресах істориків у Монреалі (1995), Осло (2000), а науковці Інституту А. Портнов та О. Серєда виступали як делегати УНКІ відповідно на конгресі в Сиднеї (2005) та на ХХІ Міжнародному конгресі істориків в Амстердамі (2010).

Наукова робота Інституту зорієнтована на оптимальне поєднання загальноукраїнської та регіональної тематики на тлі світового та європейського культурних процесів, застосування міждисциплінарного підходу до вивчення насамперед історичних аспектів формування та еволюції національної духовності і соціального життя українців. На таких принципах в Інституті розпочато роботу над багатотомними проєктами “Історія українсько-польських відносин”, “Історія Галичини” та ін. Спільно з Інститутом історії України НАН України заплановано написання багатотомної “Історії України”, підготовку збірників документів та матеріалів з історії та культури українського народу.

Література: *Праці наукових співробітників Інституту суспільних наук АН УРСР. Бібліографічний покажчик.* – Львів, 1970; *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Наукова діяльність, структура, працівники.* – Львів, 2001; *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Бібліографія праць наукових співробітників 1990-2001.* – Львів, 2001; *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Бібліографія праць наукових співробітників 2001–2010.* - Львів, 2011;

М.Р. Литвин, В.М. Петегирич